

LIETUVOS KARIUOMENĖS KAREIVIŲ IŠSILAVINIMO IR KULTŪROS LYGIO KĖLIMAS (1919–1928 M.)

*Prof. habil. dr. Algirdas Ažubalis,
kpt. Rolanda Kazlauskaitė-Markelienė*

Į kariuomenę jauni žmonės ateina iš visuomenės, o atitarnavę nustatytą laiką vėl grįžta į visuomenę. Tiek visuomenei, tiek kariuomenei rūpi turėti kuo aukštesnio išsilavinimo jaunimą, nes išsilavinimas – turtas, padedantis joms sėkmingiau funkcionuoti. Tai puikiai suprato jaunos ikikarinės Lietuvos kariuomenės vadovybė ir nemažai šioje srityje pasiekė. Šiuo metu tai yra nuėję į užmarštį. Tačiau, manytume, ikikarinės Lietuvos kariuomenės visa, taigi ir ši patirtis yra naudinga ir dažnai pritaikoma dabartyje, todėl ir ryžomės šį klausimą nagrinėti.

Tyrimo objektas: kareivių išsilavinimo ir kultūros lygio kėlimas Lietuvos kariuomenėje 1919–1928 m.

Tyrimo tikslas: ištirti Lietuvos kariuomenės vadovybės pozicijų į kareivių išsilavinimo ir kultūros lygio kėlimą praeityje, supažindinti dabartinius Lietuvos kariuomenės vadus, Lietuvos mokyklų pedagogus su sukaupta šio darbo patirtimi.

Tyrimo metodai: retos literatūros – 1921–1928 m. Lietuvos karinės periodinės spaudos straipsnių ir archyvinių dokumentų studijavimas, jų lyginamoji analizė.

Dėl susiklosčiusių nepalankių istorinių aplinkybių: 1) lyginant su kitomis Europos valstybėmis vėlai sukurta lietuvių raštija; 2) patekimas į lenkų kultūros įtaką, dėl kurios tai pačiai raštijai keletą šimtmečių skirtas tik konfesinių poreikių tenkintojos vaidmuo; 3) apie 120 metų trukusi Rusijos okupacija su 40 metų trukmės lietuvių spaudos draudimu, 1918 m., atgautos Nepriklausomybės pradžioje, lietuviai, o ir kitos Lietuvoje gyvenusios tautybės nepasizymėjo aukštu išsilavinimu. Iki 1904 m. trukęs spaudos draudimas reiškė tik vienos – rusų kalbos dominavimą nepažangaus Rusijos imperijos pakraščio švietime ir kultūroje. Tik po 1905 m. Lietuvoje imtos kurti privačios lietuviškos ir lenkiškos pradžios, po 1915 m. – ir aukštesnės mokyklos (nuo tada mokyklas ėmė kurti ir žydai). 1918 m. pirmasis Lietuvos švietimo ministerijos valdytojas J. Yčas rado veikiančias 8 lietuviškas gimnazijas, 11 progimnazijų ir apie 500 pradžios

mokyklų. Negalėjo didžiuotis kiek didesniais skaičiais šioje srityje ir Lietuvos tautinės mažumos. Tai turėjo omenyje ir besikuriančios Lietuvos kariuomenės vadovybė.

Jau 1919 m. prie Krašto apsaugos ministerijos sudaroma Literatūros dalis, kuri, be kitų užduočių, turėjo organizuoti kareivių švietimo darbą. Dalies viršininkas Petras Ruseckas (1883–1945, mirė Sibire) – žinomas kultūros darbuotojas, Lietuvos kariuomenės savanoris (vėliau majoras, žurnalo „Karys“ redaktorius, knygų apie knygnešius, baudžiavą, savanorių žygius ir kt. autorius), o 1919 05 06 į dalį buvo paskirtas karininkas Vytautas Steponaitis (1893–1957). Kiek vėliau ši dalis pavadinta Literatūros skyriumi, o 1920 m. jame įkurta atskira kariuomenės kultūros ir švietimo sekcija¹. Vėliau buvo įkurta Karo mokslo valdyba, į kurią įėjo ir šie padaliniai.

Kokia buvo padėtis nagrinėjamoju klausimu pačioje Lietuvos kariuomenės kūrimosi pradžioje? Majoras Stanislovas Kuizinas (1881–1943) rašė: „Pirmųjų mūsų savanorių eilėna pateko gan didelis nuošimtis palikusių mokyklos suolą moksleivių. Kadangi jie jau buvo spėję mokslą pamylėti, tai ir sunkiausiomis karo aplinkybėmis stengėsi savo žinių lobyną dar labiau praturtinti. Tačiau tas kilnus jaunimas nepamiršo ir mažiau mokslingų ar bemokslų brolių, dalindamasis su jais žiniomis <...>. Tad dažnai buvo atsitikimų, kad vos tik kiek šautuvų, kulkosvaidžių ir patrankų muzikai apimus, šviesesnieji tuoj ėmėsi šalia jų apkasuose kiūtančius draugus mokyti skaityti, rašyti ar šiaip prieinamoj formoj teikti žinių iš įvairių mokslo sričių“². Į pagalbą atskubėjo ir Literatūros skyrius jau 1919 m. į frontą ėmęs siuntinėti 1 000 egzempliorių „Lietuvos“ dienraščio ir po kelis šimtus egzempliorių įvairių Amerikos lietuvių leidžiamų laikraščių. Karo ligoninėms buvo sukomplektuotos bibliotekėlės iš 244 knygų kiekvienoje, o 1919 05 22 imta leisti laikraštį „Kariškių žodis“. Jau 1920 m. buvo suformuluoti kultūros ir švietimo tikslai, svarbiausiais iš jų laikant šiuos: „a) stengtis, kad kariuomenėje neliktų nė vieno analfabeto, b) duoti kareiviams bendrą, platų, visapusį kultūrinį bei pilietinį išsilavinimą, c) objektyviai atsakyti į visus kareiviams rūpimus klausimus ir tuo būdu užkirsti kelią kariuomenę ardančiai <...> agitacijai; tam <...> būtinai reikalinga <...> bendras kultūrinis la-

¹ Kuizinas S. Kariuomenės švietimo darbas pirmame Nepriklausomybės dešimtmety//Mūsų žinynas, 1928, Nr. 45.

² Ten pat, p. 584.

vinimas³. Į Literatūros skyriaus propagandos sekciją įstojo savanoriais eiliniai: dainininkai Kipras Petrauskas (1885–1968) ir Antanas Sodeika (1890–1979), kompozitorius Stasys Šimkus (1887–1943), poetas Kazys Binkis (1893–1942), karo valdininkais: rašytoja ir kalbininkė Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė (1886–1958), psichologas Jonas Vabalas-Gudaitis (1881–1955), talkininkavo tuometinis švietimo ministras Kazys Bizauskas (1892–1941), važinėjo į frontus ir skaitė paskaitas kariams: pedagogas Antanas Vokietaitis (1877–1950), rašytojai Vincas Krėvė-Mickevičius (1882–1954), kanauninkas Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933), matematikas Zigmas Žemaitis (1884–1969) ir daugelis kitų.

Kariuomenės vadas gen. Silvestras Žukauskas (1860–1937) 1920 03 01 įsakyme Nr. 255 rašė: „1) Visose kariuomenės dalyse užsiėmimų metu įsteigti kareiviams vienai valandai mokyklą mokymui skaityti, rašyti ir bendro lavinimo. Mokymasis visiems priverstinas. 2) Įsteigti kareivių knygynėlius [bibliotekas – *A. A., R. K.-M.*]⁴. 1920 05 01 įsakymu Nr. 316 krašto apsaugos ministras minėtą įsakymą papildė: „Turime eiti prie to, kad mūsų kariuomenėje neliktų nei vieno analfabeto <...>. Kurioj kuopoj dar neįtaisyta mokykla, <...> ten ją tuojau įtaisyti⁵. Kariuomenės vadovybė, aišku, reikalavo ir raportų apie šio įsakymo vykdymą. Archyvinėse bylose jų gausu. Pateikiame vieną, gana panašų savo turiniu bei optimizmu į kitus: „Telšiai, 4 rugpjūčio. 1920. Generalinis Štabas. Literatūros skyrius. Kultūros ir švietimo Sekcijai. Iš Telšių komendantūros. PRANEŠIMAS.

Susikūrus naujai komisijai, kareiviai greitai laiku prasilavino ir dabartiniame laike gerokai pramoko rašyti, o savo pavardes pasirašo kuo geriausiai <...>. Švietimo Pirmininkas (J. Vitkus). Sekretorius (K. Petkevičius)⁶.

1920 m. lėšos iš valstybės biudžeto karių švietimo ir kultūros reikalams dar nebuvo numatytos, bet jau buvo renkamos įvairiais būdais: rengiant labdaros vakarus, koncertus, paskaitas, pinigais ir knygomis rėmė „Kareivių prietelių draugija“, Amerikos lietuviai. Kauno kino teatrų savininkai sėkmingais organizuodavo nemokamą sesansą kariams. Su 50% nuolaida ar net veltui laikraščių ir žurnalų redakcijos siūsdavo savo leidinius kariuomenės dalims.

³ Ten pat, p. 585.

⁴ Ten pat, p. 585.

⁵ Ten pat, p. 586.

⁶ LCVA. F. 929, ap. 6, b. 14, l. 11.

Kariuomenės dalyse buvo paskirti karininkai, atsakingi už kultūros ir švietimo darbą. Vien 1920–1921 m. įvyko 3 jų suvažiavimai. Jau pirmajame, vykusiam 1920 03 09, nutarta, kad „kariuomenės kultūros ir švietimo darbą reikia varyti per: 1) kareivių mokyklas; 2) kareivių klubus su skaityklomis ir bibliotekomis ir 3) sportą, gegužines, ekskursijas“⁷. Taip pat nutarta, kad: „1) kiekvienos dalies vadas turi rūpintis švietimu ir siekti, kad jo dalyje neliktų analfabetų; 2) kiekvienas apsišvietęs kariškis turi prisidėti prie švietimo“⁸.

Suvažiavimuose pranešimus skaitė: S. Čiurlionienė-Kymanaitė – apie patriotizmo auklėjimą, Karolis Dineika (1898–1980) – apie sportinį darbą, kpt. Vladas Braziulevičius (1894–1972) – apie teatro ir kino vaidmenį kariuomenės auklėjime, kpt. Juozas Urbšys (1896–1991) – apie paskaitas ir bibliotekų darbą kariuomenėje, kpt. Jonas Martynas Laurinaitis (1894–1966) – apie kariuomenės dalių laikraščių leidimą, istorikas Petras Klimas (1891–1969) – apie Lietuvos valstybės įkūrimą, kan. Juozas Tumas-Vaižgantas – apie lietuvių kultūrą, teisininkas Petras Leonas (1864–1938) – apie valstybės teoriją, psichologas J. Vabalas-Gudaitis – apie nepriklausomybės jausmą, prof. Vaclovas Biržiška (1887–1956) – apie liaudies universitetus Skandinavijoje ir jų patirties taikymą kariuomenėje.

Buvo sudaryta komisija kareivių mokyklų mokymo programai parengti: J. Vabalas-Gudaitis, Antanas Vireliūnas, Antanas Vokietaitis, inž. J. Sluoksnaitis.

Minėtoji komisija programą parengė. Po to ji dar buvo taisoma, pildoma. 1926 m. programa buvo jau galutinai nusistovėjusi. Štai lietuvių kalbos programa naujokams kareiviams (analfabetams) numatė tokių klausimų nagrinėjimą:

„*Skaitymas ir rašymas*. Abėcėlė. Raidžių rašymas. Žodžių sudarymas iš atskirų raidžių (pratimai). Žodžių rašymas. Skaitymo pratimai. Lengvo turinio pasakų, liaudies dainų, straipsnelių aiškinamasis skaitymas ir atpasakojimas. Sakinių rašymas ir nurašinėjimas iš knygos. Aiškinamasis ir patikrinamasis lengvo turinio diktantas. Lietuvos himnas (atmintinai). Laisvas skaitymas.

Gramatika. Garsai ir raidės. Didžiųjų ir mažųjų raidžių vartojimas. Balsiai, priebalsiai, dvibalsiai. Nosinės raidės ir jų vartojimas.

⁷ Kuizinas S. Kariuomenės...,

⁸ Ten pat, p. 587.

mas. Skiemuo, priegaidė, kirtis. Žodžių kėlimas iš vienos eilutės kiton. Žodis ir jo sudėtis. Sakinys⁹.

O seniems kareiviams per lietuvių kalbos pamokas buvo numatytos temos:

„*Skaitymas*. Sunkesnių straipsnelių skaitymai ir jų nagrinėjimai.

Mūsų rašytojai ir visuomenės veikėjai: S. Daukantas, Valančius, J. Basanavičius, V. Kudirka, Maironis, Tumas, Žemaitė ir kt., jų raštai ir darbai (trumpai).

Gramatika. Bendrai: daiktavardžiai, būdvardžiai, skaitvardžiai, įvardžiai, veiksmažodžiai,rieveksmiai, prielinksniai, jungtukai, jaus-tukai, šauktukai.

Sintaksė. Sakinys ir jo dalys. Sakinių skirtumai (sudėtiniai sa-kiniai). Skirtukai.

Rašymas. Nurašinėjimas sunkesnių dalykų. Aiškinamasis ir patikrinamasis diktantas. Savo gimtines aprašymas. Žinomų įvairių dainų, mįslių surašymas. Laiškų rašymas¹⁰.

O lietuvių kalbos programos *Temos būtiniems pasikalbėjimams* buvo tokios:

- „1. Lietuvių kalba, jos senumas, gražumas.
2. Spaudos uždraudimas ir jos atgavimas.
3. Skaitymo ir rašymo reikšmė kario ir piliečio gyvenime.
4. Kurias knygas ir kaip jas reikia skaityti.
5. Lietuvių dainos¹¹.

Beje, tiek mokant lietuvių kalbos, tiek kitų dalykų, būtiniems pasikalbėjimams skirtas labai didelis dėmesys:

„Ši programa numato dar ir būtinus pasikalbėjimus tais klau-simais, kurių programoj nėra, bet apie kuriuos reikia turėti bendrą supratimą. Pasikalbėjimai turi būti <...> traktuojami labai rimtai¹².

Lietuvių kalbos mokymui programa rekomendavo naudoti Es-maičio – Stasio Matjošaičio (1877–1949) „Sakalėlių“, Jono Murkos (1889–1945) „Vaikų darbymečiai“, Rygiškių Jono – Jono Jablonskio (1860–1930) „Lietuvių kalbos gramatiką“, skaitymui siūlė nau-dotis Maironio – Jono Mačiulio (1862–1932) „Pavasario balsais“,

⁹ LCVA. F. 929, ap. 6, b. 93, l. 80.

¹⁰ Ten pat, l. 80–81.

¹¹ Ten pat, l. 81.

¹² Ten pat, l. 85.

Prano Vaičiaičio (1876–1901) „Raštai“. Pedagogui kaip pagalbinė literatūra rekomenduotos Mykolo Biržiškos (1882–1962) „Mūsų raštų istorija“ ir „Lietuvių dainų literatūros istorijos“ I dalis.

Kitas mokomasis dalykas, kurio buvo mokomi į kariuomenę atėję analfabetai ar mažai raštingi, buvo aritmetika. Čia naujokams buvo numatytos tokios temos:

„*Skaičiai*. Skaitmuo. Veiksmai su pirmosios dešimties skaičiais. Žodžiu ir raštu tiesioginis ir atvirkščias skaičiavimas lig 20. Ženkilai „+“ ir „-“. Dėstymas ir imstymas lig 10. Žodžiu ir raštu įvairūs dėstymo ir imstymo uždaviniai lig 100. Ženkilai „x“ ir „:“. Dauginimo lentelė (mintinai). Žodžiu ir raštu dalyba nuo 1 ligi 100. Žodžiu ir raštu įvairūs dauginimo ir dalybos uždaviniai nuo 1 ligi 100“¹³.

Seniems kareiviams aritmetikos mokymą numatyta tęsti taip: „Veiksmai su skaičiais ligi 1 000. Veiksmai su skaičiais visokio didumo. Normalis dėstymo, imstymo, dauginimo ir dalybos patikrinimas.

„*Uždaviniai*. Trumpas supažindinimas su paprastomis ir dešimtainėmis trupmenomis. Metriški matai ir saikai. Laiko matas. Kalendorius“¹⁴.

O vadovėliais aritmetikai mokyti geriausiai laikyti Juozo Damijonaičio (1871–1926) „Aritmetikos uždavinynas“ (I ir II dalys). Kaip būtina mokymo priemonė nurodyti skaitytuvai.

Trečias mokomasis dalykas kareivių mokyklose buvo Lietuvos istorija. *Naujokams* buvo skirtos tokios temos:

„Lietuvos kariuomenės istorija nuo 1917 m. ligi šių dienų. Trumpa dalies istorija. Lietuvos gyvenimas ligi kunigaikščių. Tikyba. Gyvenimo sutvarkymas. Lietuvos kunigaikščių ir didžiųjų kunigaikščių gadinė. Liublino unija. Vilniaus praradimas ir atvadavimas. Klaidos atvadavimas“¹⁵.

O *seniems kareiviams* programa papildyta šiomis temomis:

„Valstybės padalinimas. 1831 m. ir 1863 m. sukilimai, prancūzmetis. Lietuvos knygos. Didysis Europos karas ir Lietuva. Lietuvos nepriklausomybės atgavimas“¹⁶.

¹³ Ten pat, l. 82.

¹⁴ Ten pat, l. 82.

¹⁵ Ten pat, l. 83.

¹⁶ Ten pat, l. 83.

O *temos būtiniems pasikalbėjimams* buvo tokios:

1. Tautos atsiradimas.
2. Valstybių rūšys (monarchija, respublika).
3. Bolševizmas.
4. Lietuvos konstitucija.
5. Lietuvių tauta senovėje.
6. Senovės lietuvių šventės, papročiai, visuomenė ir politinė tvarka¹⁷.

Istorijai mokyti rekomenduota naudotis Antano Alekno (1872–1930) „Lietuvos istorijos pradžiamokslu“, Mykolo Biržiškos to paties pavadinimo vadovėliu, majoro Petro Tarasenos (1892–1962) knygomis „Lietuvių kovos dėl nepriklausomybės“ ir „Kareivis – Lietuvos gynėjas“.

Ketvirtas ir paskutinis mokomasis dalykas kareiviams buvo *krašto pažinimas ir geografija. Naujokams* buvo numatytos temos:

„Lietuva ir jos sienos. Pasaulio dalys. Lietuvos žemėlapiai. Mokymas žemėlapy surasti: pasaulio dalis, didžiausius miestus, upes, kalnus, miškus, pelkes, geležinkelius ir jūrą; parodyti mūsų kaimynus ir jų sostines; parodyti laikinąsias Lietuvos sienas ir lenkų pagrobą Lietuvos kraštą“¹⁸.

O *seniems kareiviams* temos papildytos šitaip:

„Lietuvos paviršius, Lietuvos gyventojai. Vandens ir sausumų keliai. Žemėlapių masteliai. Saulės šiluma. Vėjai, vandens srovė. Išeitojo anksčiau kurso kartojimas“¹⁹.

O *temos būtiniems pasikalbėjimams* buvo tokios:

1. Tvanų ir ledų gdynės padarai Lietuvoje.
2. Geografiška Lietuvos padėtis.
3. Lietuvos pramonė ir prekyba.
4. Lietuvos miškai.
5. Lietuvos piliakalniai, alkakalniai ir milžinkapiai²⁰.

Šiam kursui rekomenduoti vadovėliai: Petro Klimo „Lietuvos geografija“, tokio paties pavadinimo Mykolo Biržiškos vadovėlio I dalis, Antano Vireliūno „Krašto mokslo vadovėlis“, Pelikso Šinkūno (1890–1971) ir A. Vireliūno „Vandens ir vėjo galybės“, P. Tarasenos „Gimtoji senovė“. Kaip vaizdinės mokymo priemonės rekomen-

¹⁷ Ten pat, l. 83.

¹⁸ Ten pat, l. 84.

¹⁹ Ten pat, l. 84.

²⁰ Ten pat, l. 84.

duoti Povilo Matulionio (1860–1932) ir A. Vireliūno Lietuvos žemėlapiai, gaublys.

Programos sudarytojai suprato, kad „analfabetizmas mūsų kariuomenėj yra laikina nelaimė. Jis ne tik neduoda padaryti iš piliečio sąmoningą kari, bet ir labai trukdo kareivio kariškąjį mokymą. Su ta nelaime esame priversti kovoti kiek tik galime“²¹. Kadangi nagrinėjamu laikotarpiu į kariuomenę šaukti Lietuvos jaunuoliai yra gimę XX a. I dešimtmetyje ir galėjo mokytis tik carinės Rusijos okupacijos ar I pasaulinio karo sąlygomis, tai net ir lankiusiems to meto valdines mokyklas, mažai teko mokytis lietuvių kalbos, nekalbant jau apie Lietuvos istorijos mokymąsi. Tad neatsitiktinai lietuvių kalbos programoje pateikti pagrindiniai tuometinėje pradinėje mokykloje nagrinėti klausimai, o programos paaiškinimuose pabrėžta, kad „lietuvių kalbos mokant, reikia daugiausia kreipti dėmesio ne į gramatikos kalimą, bet į kalbos praktiškąjį mokėjimą ir jos vertinimą“²². Ypač pastarajam klausimui turėjo padėti aukščiau nurodyti būtinieji pasikalbėjimai. Labai didelis dėmesys kreiptas ir į istorijos mokymą pabrėžiant, kad „istorijos turi būti taip mokoma, kad kareivis nejučiomis gėrėtusi Lietuvos praeitimi ir dabartimi ir taptų patriotas; kad jaustų skirtumą tarp nepriklausomybės ir priklausomybės; šiuo tarpu ypatingai aiškinti Lietuvos istoriškąs santykius su Lenkija“²³.

Programoje atsispindi tuometinės, iš Vakarų Europos ir JAV atėjusios pedagoginės idėjos apie mokymo ryšius su realiu gyvenimu, tarpdalykinė integracija. Ypač ji ryški tarp lietuvių kalbos ir istorijos, istorijos ir krašto pažinimo bei mokant geografijos. Praktinį integracinį ryšį su gyvenimu stebime ir aritmetikos programoje, kuri turėjo supažindinti kareivį maždaug su tuometinės pradžios mokyklos I–II skyriuose nagrinėta medžiaga:

„Aritmetikos mokslas turi kareivy išdirbti sugebėjimą nors šiek tiek pažinti tobulesnį skaičiavimą ir duoti supratimą apie metrišką sistemą“²⁴. Beje, metrinė matų sistema Lietuvoje įvesta tik atkūrus Nepriklausomybę, iki tol vartota rusiškoji matų sistema, tad ir čia kariuomenė ištiesė pagalbos ranką tą sistemą perimti turėjusiai visuomenei.

²¹ Ten pat, l. 85.

²² Ten pat, l. 85.

²³ Ten pat, l. 85.

²⁴ Ten pat, l. 85.

1921 07 15 buvo atidaryti 2 mėnesių kareivių mokyklų mokytojų kursai. Jų klausytojai – kariai su ne mažesniu kaip gimnazijos 4 klasių išsilavinimu. Kadangi 1921–1922 m. kovos už Nepriklausomybę jau buvo aprimę, imtasi darbo „iš peties“. O kad jo imtis reikėjo, liudija Jono Laucevičiaus (apie 1888–1958) straipsnio²⁵ duomenimis paremta lentelė (1 lentelė).

1 lentelė. 1922 m. šaukimo Lietuvos kariuomenės naujokų išsilavinimas (%)

Tautybė Išsilavinimas	Lietuviai	Žydai	Lenkai	Rusai	Latviai	Vokiečiai	Gudai
Visiški analfabetai	24,70	14,27	41,42	15,24	20,00	18,28	50,00
Pusiau analfabetai	12,79	8,22	14,92	12,38	10,00	10,95	18,18
Mokantys skaityti ir rašyti savamoksaliai	31,22	37,90	19,03	28,25	36,37	28,47	18,18
Lankę ar baigę pradžios mokyklą	23,11	27,17	16,42	35,56	33,63	33,57	13,64
Turintys aukštesnį už pradinį išsilavinimą	8,18	12,44	8,11	8,59	-	8,73	-

Matome, kad mažiausiai išsilavinusiųjų (analfabetų ir pusiau analfabetų) grupėje dominavo gudai ir lenkai, ne ką geresnė buvo ir lietuvių padėtis. Tai nestebina, nes būtent šių trijų tautybių Lietuvos gyventojai iki 1915 m. beveik neturėjo mokyklų gimtąja kalba, nors

²⁵ Laucevičius J. 1922 m. naujokų išsilavinimas//Mūsų žinynas, 1924, Nr. 17.

spaudos draudimą 1904 m. panaikinus, privačių lietuviškų pradžios mokyklų ir buvo šiek tiek įkurta (Kauno gub. – „Saulės“, Suvalkų gub. – „Žiburio“, Vilniaus gub. – „Ryto“, Latvijoje – „Žvaigždės“ draugijų), bet ne tiek, kad jose būtų galėję mokytis visi ar net dauguma lietuvių vaikų²⁶.

Daug šiais klausimais rašė karininkas Vytautas Steponaitis. Antai 1926 m.²⁷ jis fiksuoja tokią padėtį (2 lentelė):

2 lentelė. Lietuvos kariuomenės naujokų, analfabetų ir mokančių tik skaityti, pasiskirstymas 1922–1926 m. (%)

Tautybė	1922	1923	1924	1925	1926	Vyrų gyventojų surašymo duomenys
Lietuviai	40,19	37,50	33,80	41,11	38,04	30,86
Žydai	22,49	29,23	22,33	25,06	28,79	24,60
Lenkai	56,34	64,41	56,25	73,40	56,42	31,15
Rusai	27,62	36,52	30,56	47,15	46,39	51,26
Vokiečiai	29,23	27,67	19,21	41,38	31,91	27,01
Latviai	30,00	21,74	31,82	28,00	19,23	19,99
Gudai	68,18	30,00	10,00	33,33	–	39,03
Visoje kariuomenėje	38,78	37,12	33,01	41,15	37,99	30,71

Lentelės duomenys rodo gana liūdną sveikiausių, stipriausių jaunų vyrų – kareivių raštingumo vaizdą tuometinėje Lietuvos kariuomenėje. Ypač didelis naujokų lenkų neraštingumas ir jis labai skiriasi nuo bendro šios tautybės Lietuvos gyventojų vyrų neraštingumo. Tai nestebina – šie naujokai buvo iš vargingiausių, nutautėjusių, neišsilavinusių sluoksnių. Tuo tarpu tarp tikraisiais lenkais save

²⁶ Ažubalis A. Matematika lietuviškoje mokykloje (XIX a. pr. – 1940 m.). V., 1997.

²⁷ Steponaitis V. 1926 m. šaukimų naujokų išsilavinimas/Mūsų žinynas, 1927, Nr. 36.

laikiusių buvo dauguma Lietuvos bajorų, kurių išsilavinimas buvo aukštesnis. Lenkia statistinių vyrų neraštingumą ir naujokai lietuviai, 1923, 1925 ir 1926 m. – žydai, 1922, 1923 ir 1925 m. – vokiečiai, beveik visais metais, išskyrus 1926 m., – latviai, 1922 m. – gudai.

Tad nors naujokai 1926 m. buvo tie, kurie jau galėjo po 1915 m. pasimokyti įsteigtose mokyklose lietuvių ir kt. kalbomis, lentelės duomenys liudija, kad sveikiausi, stipriausi jauni vyrai – kareiviai lietuviai, žydai ir lenkai, raštingumo lygiu dar atsiliko nuo bendro atitinkamos tautybės vyrų lygio. Ypač didelis naujokų lenkų analfabetizmas; jis labai skyrėsi nuo bendro šios tautybės Lietuvos gyventojų vyrų analfabetizmo.

Apie analfabetų mokymą visos kariuomenės mastu spaudoje jokių suvestinių rasti nepavyko, tačiau L. Lyno straipsnyje²⁸ pavyko aptikti tokio mokymo rezultatus viename V DLK Kęstučio pėstininkų pulke (3 lentelė).

3 lentelė. Naujokų mokymo V DLK Kęstučio pėstininkų pulke 1926 m. rezultatai (%)

Raštingumo lygis	Prieš mokymą	Po mokymo
Nemokėjo lietuviškai nei skaityti, nei rašyti	55,00	22,00
Mokėjo lietuviškai tik skaityti	13,00	17,00
Mokėjo lietuviškai skaityti ir rašyti (be mokyklos lankymo)	15,00	44,00

Ši pažanga padaryta skiriant 1 val. bendrajam lavinimui per dieną. Čia dar pastebėtina, kad fiksuoti nemokantys lietuviškai skaityti ir rašyti, taigi kitomis kalbomis (žydų, lenkų, rusų ar kt.) jie galėjo mokėti. Beje, radome duomenų apie tai, jog iš tautinių mažumų organizacijų atitinkamų tautybių Lietuvos kariuomenės karių švietimu rūpinosi tik žydai ir gudai. Gudų batalione aktyviai veikė kultūros ir švietimo komisija. Žydų tautos taryba 1921 m. Aukštosios Panemunės įguloje įsteigė kariams žydams skaityklą. Ir kariuomenės

²⁸ Lynas L. Pėstininkų analfabetizmas // Kardas, 1927, Nr. 7–8, p. 109–110.

vadovybė nuolat atsižvelgdavo į tai, kad kariuomenėje tarnavo ne tik lietuviai, tad skaitykloms ir bibliotekoms knygas pirkdavo bei periodinę spaudą prenumeruodavo ir kitomis kalbomis (žydų, vokiečių, rusų ir kt.), rekomendavo nelaikyti bibliotekose knygų, skatinančių tautinę neapykantą, pvz., kun. Justino Pranaičio (1861–1917) „Krikščionys žydų talmude“ (liet. leid. 1912) ir kitų²⁹.

Grįžtant prie analfabetų mokymo rezultatų, tai šiek tiek duomenų pavyko aptikti archyvuose. Antai 1926 m. spalio mėn. 14 d. II DLK Algirdo pėstininkų pulko kareivių mokymo rezultatus tikrino mjr. V. Steponaitis. Tikrinimo rezultatai užfiksuoti aktu ir pateikti lentelėje (4 lentelė)³⁰.

4 lentelė. II DLK Algirdo pėstininkų pulko kareivių mokymo rezultatai 1926 m.

Į pulką priimta analfabetų	Patikrintas analfabetų skaičius	Iš jų išmoko		Patikrintas tik skaityti mokėjusių skaičius	Iš jų išmoko rašyti
		tik skaityti	skaityti ir rašyti		
122	97	4	58	21	19

Pastebėta, kad į patikrinimą neatvykę gulėjo ligoninėje ar buvo kur nors komandiruoti.

Panašiai mokomosios baterijos vadas praneša, kad iš 1926 m. priimtų į tarnybą 8 analfabetų 5 išmoko skaityti ir rašyti, o iš 9 mokančių tik skaityti visi išmoko rašyti. Pastebima, kad 3 analfabetai tokiais ir liko, nes jų intelektualinė būklė prasta³¹. Tai nestebina, nes juk kariuomenėje negalėjo atsirasti pedagogų, galinčių sėkmingai dirbti su protiškai atsilikusiais asmenimis, nes pirmoji pagalbinė mokykla tokiems vaikams buvo įkurta Kaune 1931 m.

1926 m. paskelbtas apibendrinantis straipsnis. Jame rašoma, kad Lietuvos karaliaus Mindaugo pulke, „kuris 1925.V gavęs analfabetų 27%, atsargon paleido tik 5,4%, 1925.XI – analfabetų

²⁹ Kuizinas S. Kariuomenės švietimo darbas pirmame Nepriklausomybės dešimtmety//Mūsų žinynas, 1928, Nr. 45.

³⁰ LCVA. F. 929, ap. 6, b. 79, l. 54.

³¹ Ten pat, l. 61.

34%, paleidžiant liko tik 5,2%³², o „analfabetais lieka tie kareiviai, kurie ar sirgo, ar buvo <...> komandiruotėse, ar dalių vadų pranešimais jie buvo: „ne pilnai intelektualiai išsivystę ir psichiniai nesveiki žmonės“³³. Tame pačiame straipsnyje pažymėta, kad per 1926 m. kariuomenėje buvo perskaityta 460 paskaitų, organizuotos 48 ekskursijos, Kaune veikęs plk. lt. V. Braziulevičiaus vadovaujamas karių teatras parengė 8 spektaklius, kas šeštadienį rengė įvairius karių vakarus. Provincijas lankė ir šis teatras, ir valstybės teatro trupė. Per 1926 m. visos kariuomenės mastu organizuoti 376 spektakliai ir vakarai. Kai kuriose vietose veikė savos saviveiklinės trupės, kino teatrai. Kai kur pasiekdavo 20 pavadinimų laikraščiai, daugumą jų redakcijos siuntė veltui. Veikė 45 karių bibliotekos, per metus joms nupirkta apie 2 000 leidinių. Kariuomenė pasireiškė ir kaip sportinio sąjūdžio organizavimo Lietuvoje pradininkė. Tad teisus K. Abaravičius (1896–1950), akcentavęs tai, kad kariuomenė tuo metu labai padėjo šviesti Lietuvą: „Paleistieji grįžta atgal į kaimus ir miestelius, nešdami į įvairių Lietuvos kampelių gyvenimą naujų bruožų, nes tarnavimas kariuomenėje padaro tam tikros įtakos jų pasaulėžiūrai, sielai ir kūnui“³⁴.

Kriptonimu K. pasirašytame straipsnyje rašoma apie 1928 01 31 įvykusį IV kariuomenės švietimo vadovų suvažiavimą, kuriame konstatuota, kad „švietimo reikalai kariuomenėje gerėja, vis mažiau išeina iš kariuomenės beraščių ir, reikia džiaugtis, pati kariuomenė jų jau mažiau gauna“³⁵. Iš tiesų vis daugiau vaikų nuo 1918 m. ėmė lankyti pradžios mokyklas, o to meto Lietuvos mokyklos istorijos tyrėjai konstatuoja gana aukštą mokymo lygį jose³⁶.

Radome duomenų, kad Lietuva po I pasaulinio karo su dideliu analfabetų karių skaičiumi nebuvo išimtis. Kriptonimu B. pasirašęs autorius nurodė, kad su panašiomis problemomis susidūrė ir kitos Europos šalys, kurių ir kultūrinė praeitis, ir tuometinė būklė buvo geresnė. Antai Čekoslovakija 1925 m. išmokė rašto 5 130 kareivių analfabetų. Prancūzijoje tuo laikotarpiu jų kasmet būdavo apie 15–20%, Lenkijoje – 70–80%, o Rusijoje – net 90–95%. Visur teko skirti dideles pinigų sumas analfabetizmui kariuomenėje įveikti³⁷.

³² Kareivių švietimas 1926 m.//Mūsų žinynas, 1927, Nr. 9, p. 332.

³³ Ten pat, p. 358-359.

³⁴ Abaravičius K. Švietimo reikalu//Kardas, 1926, Nr. 2, p. 23.

³⁵ K. Kariuomenės švietimo vadovų suvažiavimas//Kardas, 1928, Nr. 4–5, p. 80.

³⁶ Ažubalis A. Matematika lietuviškoje mokykloje (XIX a. pr. – 1940 m.). V., 1997.

³⁷ Kareivių švietimas//Kardas, 1926, Nr. 21–22, p. 332.

Būtina pastebėti, jog kariuomenės vadovybė greitai reaguodavo į naujų žiniasklaidos šaltinių pritaikymą kariuomenės išsilavinimui ir kultūros lygiui kelti. Antai 1926 m. Lietuvoje įrengus radijo stotį ir pradėjus radijo transliacijas, kariuomenės dalyse imta įsigyti radijo imtuvus ir kariuomenės laisvu nuo tarnybos laiku organizuotas radijo laidų klausymasis. Vadovybė tai skatino ir reikalavo ataskaitų apie šią darbo sritį. 1928 m. archyvinėse bylose yra gausybė dalių raportų apie radijo naudojimą kariuomenės švietimui ir kultūros lygio kėlimui. Štai vienas jų, atsiųstas I Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos husarų pulko vado (1928 03 21, Nr. 9928):

„Karo Mokslo Valdybos Viršininkui

Atsakydamas į raštą 47340 nr. iš š. m. kovo mėn. 13 dienos, pranešu:

1. Man pavestame pulke yra radio imtuvas.
2. Yra vienas, pastatytas pulko kariuomenės klūbe.
3. Radio imtuvas lempinis.
4. Per jį girdimos visos Europos stotys.
5. Prieš sovietų Rusijos propagandą vedama kontrolė ir Rusijos paskaitų neklausoma.
6. Reikėtų dar įvesti visuose eskadronuose ir komandose.
7. Esamas pulke aparatas kainavo 900 litų“ [kalba netaisyta –

A. A., R. K.–M.]³⁸.

Kultūros švietimo sekcija didelį darbą atliko ir dar vienoje srityje – sporto propagavime. Čia kariuomenė irgi grojo „pirmuoju smuiku“, sportinis gyvenimas tada visuomenėje irgi buvo vos užgimęs. Bet tai būtų jau atskirų tyrimų objektas.

³⁸ LCVA. F. 929, ap. 6, b. 101, l. 457.

IŠVADOS

1. Jaunos Lietuvos kariuomenės vadovybė, apimus kovoms dėl Nepriklausomybės įtvirtinimo, suvokdama karių išsilavinimo svarbą tiek kariuomenei, tiek visuomenei, taip pat ir tai, kad caro ir kaiserio okupacijų laiku švietimas apskritai ir ypač gimtosiomis kalbomis buvo prastai išplėtotas, organizavo bendrąjį karių išsilavinimą keliantį mokymą tarnybos metu.

2. Per palyginus trumpą laiką aukščiau minėto mokymo baruose pasiekta ženklių rezultatų, taip prisidedant prie Lietuvos gyventojų raštingumo ir bendro kultūros lygio kėlimo.

3. Į kareivių ir kultūros lygio kėlimo darbą kariuomenės švietimo organizatoriai sugebėjo įtraukti stipriausias to meto negausias inteligentijos pajėgas.

4. Operatyviai buvo naudojamos visos naujos žiniasklaidos priemonės (nauji žurnalai, laikraščiai, kinas, radijas), meno kūriniai (grožinė literatūra, meniniai kino filmai, teatro spektakliai, koncertai).

Įteikta 2003-06-12

RÉSUMÉ

Le relèvement du niveau d'instruction et culturel des soldats de l'armée lituanienne

Maître de conférence

Dr. Algirdas Ažubalis,

Rolanda Kazlauskaitė-Markelienė

Académie militaire de Lituanie du général Jonas Žemaitis

Recouvrant son indépendance après avoir été dirigée presque 123 ans par la Russie tsariste et l'Allemagne du kaiser, la Lituanie était en retard dans le domaine éducatif par rapport aux autres pays. Après des luttes pour la consolidation de l'indépendance, la direction de l'armée a commencé à apporter une grande attention à la formation générale des soldats. Les soldats entraient servir dans l'armée analphabètes et ils en ressortaient en sachant lire et écrire. Cela a augmenté le niveau d'instruction de toute la société. Lorsque des soldats plus instruits ont commencé à entrer dans l'armée, on a accordé plus d'attention au relèvement de leur niveau culturel.